

קליבן בקלנדיה

במחסום פנימי בסכסוניה, בשל אישור מעבר חסר, מתחיל מעשה הפורענות של מיכאל קולהאס. קולהאס, תמים וישר דרך, נעשה בסופה של דרך יסורים ונקם למחבל מתאבד. האם יכול היה אחרת? מרטין לותר, בדמותו בנובלה, סבור שצריך היה לוותר על תביעתו לצדק מוחלט והוא מסרב להעניק לו מחילה אבל פועל למענו. וקלייסט עצמו? עבורו אין קולהאס יכול לנהוג אלא כפי שנהג. נפשו של אדם מעניינת אותו, לא סוגיה מוסרית פוליטית.

חייל במחסום קלנדיה, חמוש ומצויד מכף רגל ועד ראש, מיישר את העומדים בתור. הם אמנם נעמדו בטור, כנדרש, אבל הטור אינו ישר. סדר ומשמעת – הוא מיישם מבלי דעת את אילופו הצבאי-הוא – הם לבו של הציות. וקולהאסים אלה מצייתים בדרך כלל. שומרים על המרחק הראוי בינם לחייל או לאזרח הלבוש כחייל שבודקים את תעודות הזיהוי והאישורים שלהם, נענים לניד הראש, לתנועת היד הקטנה או לקריאה שמצווה עליהם להתקרב, פוערים את התיקים והשקיות, ופותחים את החבילות והארגזים, שקטים, מהסים את הילדים חסרי המנוחה והמפוחדים, וממשיכים בדרכם.

אלפי פלסטינים עוברים מדי יום במחסום קלנדיה, המחבר בין אזור ירושלים ובין רמאללה וצפון הגדה המערבית. פועלים, תלמידי בית ספר, סוחרים, רוכלים, סבלים, סטודנטים, עובדי ממשלה, פקידים, מורים, בעלי מלאכה, חולים, קונים ועוד ועוד. בשעות השיא מגיע תור הממתנים למעבר למאות. הם מגיעים בטרנזיטים, ובמוניות צהובות ובאוטובוסים והולכים ברגל מרחק של כמה מאות מטרים עד למחסום ואחריו, אל המוניות והטרנזיטים מן העבר האחר. תקנות המעבר משתנות מעת לעת, לא פעם במהלך היום ובלא הודעה מוקדמת. בדרך כלל הם נזקקים לאישורים מיוחדים, לעתים לאשרורי האישורים ולעתים המעבר גמיש יותר והכתובת או הגיל לבדם מבטיחים את זכות המעבר.

מחסום קלנדיה הוקם במרץ 2001, חודשים אחדים אחרי שפרצה אינתיפאדת אל אקצה. שני חיילים שהוצבו בו בדקו פה ושם באקראי מכוניות עוברות. כעבור כמה שבועות הוא הוסר ואז שוב אויש. עכשיו היו בו יותר חיילים, מגדלי שמירה, קוביות בטון ופלסטיק לניתוב התנועה. בסוף 2001 הוא השתכלל מאוד: הוא התפרס על פני כמה מאות מטרים, כלל חמישה מסלולים, גדר גבוהה שהפרידה בין הולכי הרגל למכוניות, עמדות ירי. מאז הוא עבר שינויים מפליגים, שכללו לא פעם את הסרתו המלאה כמעט (הפיזית בלבד, לא הפונקציונלית) לצורך שכלולו. שיאו כרגע – מערכת של שבע דלתות מסתובבות צרות מאוד וחשמליות, לניתוב תנועת העוברים המאפשרת שליטה חסרת תקדים בה. בקרוב יושלם סופית שילובו של המחסום במערכת החומות הסמוכות לו.

פיכטה כתב על "הגבולות הפנימיים". אלה הגבולות הראשוניים והטבעיים של מדינות, של אלה המדברים שפה אחת וקשורים זה לזה בקשרים טבעיים סמויים והם בגדר שלם. רוח דבריו אופיינית מאוד למאה ה-18, על תפישת האורגניות הרומנטית והלאומיות הצומחות.

בינתיים הלאומיות זועזעה קשות – והידלדלה מאוד כדעת אחדים או התעשתה כדעת אחרים – ומסגרות אחרות, רחבות ומצומצמות ממנה, חברתיות ותרבותיות, צמחו לצדה (אולי במקומה). אלה אפשרויות חדשות, שונות, של אותו שלם שפיכטה מדבר עליו.

מחסום קלנדיה הוא מבחינה אחת גבול חיצוני: הוא נטוע סמוך לקצה גבול השיפוט של ירושלים (למעשה הוא נמצא מעט מדרום לקו הגבול, שמגיע עד לכפר עקב בצפון). זו הבחינה הפורמלית, פרי החלטתו החד צדדית של שלטון הכיבוש, המציינת גבול לאומי כביכול. אבל גבול זה מתרוקן מתוכן ממשי – מלבד זה האלים, הכופה – מפני שהוא משבש שיבוש חריף את אותו גבול טבעי או פנימי (שפיכטה נדבר עליו). קלנדיה חוצה בין אשה וביתה, וקרוביה, ומקום עבודתה, ובית ספרה, והמרפאה, והחנויות ובית הקפה האהוב שלה.

מדוע נקבע גבול שטח השיפוט המוניציפלי דווקא כאן? ההגיון הוא אותו הגיון של ההתנחלות. זה המאיון. מפיקע, כורת, כולא, מגרש. שולל, מרוקן. זה אותו הגיון שמוביל – במקום שאי אפשר להעלים באופן פיזי את הפלסטיניות – להפרדה של המרחבים בתוך השטח המעורב, למרחב היהודי והמרחב הפלסטיני, באמצעות כבישים, מנהרות, גדרות, חומות, שילוט, סימון ואופני ייצוג שונים.

מיקומו של מחסום קלנדיה – פניו צפונה, נוגס עוד נתח מן הגדה המערבית בדרך לעפרה ובית אל וסבסטיה – מבטא תשוקה. תשוקתה של ישראל לאדמה, לעברה העברי, לבריאה מתמדת. זו תשוקה ציונית בסיסית. מגילת העצמאות נותנת לה ביטוי צלול, במעין תמצות של עשרות שנות פרקטיקה ציונית: בדילוג הנחשוני לאחור על פני אלפיים שנות קיום יהודי עשיר ומגוון במדינת שונות אל עבר זמן הקיום הטריטוריאלי של העם העברי בארצו, ובטרמינולוגיה הבראשיתית, הבונה, המודרניסטית כל כך, שהמושג חלוץ ממצה אותה: עלו, בנו, הקימו, הפריחו. אלא שבין האדמה הישנה והטובה לבעילתה מחדש מצויים הפלסטינים (ולכן יש לגאול אותה). כבר מאות שנים שהם אדוניה – עובדים אותה, בונים עליה, מתהלכים עליה. "נסעתי לארץ ישראל, והלכתי בחולות. והנה, אדם ראשון שבא לקראתי עם 'סלאם עלייכם', היה ערבי. עם זקן שחור כאבי. אז עשיתי לי חשבון: מלפני הדורות הרבים יכול להתגלגל אדם כזה. נכון", כותב אבות ישורון.

ובמקום הזה, שבו פלישתו האלימה של גוף זר אינה מסתכמת בהשתלטות גרידא על הקיים אלא היא גם בגדר מפגש, אבקש לעצור לרגע.

המחסום שינד למשפחת המקומות ההיברידיים. המושג היברידיות מציין בסופה של הדרך שעבר מהביולוגיה מצב של התקיימות של זהויות שהן נפרדות ותלויות זו בזו בעת ובעונה אחת. כלומר, מצב של "גם וגם" (לעומת או/או או ו/ו). זה לא הפלורליזם של ערוצים נפרדים, ולא הבינריות המוציאה אלא חלחול הדדי, בלא ויתור מוחלט על הזהות. בדרך הטבע זה גם מצב של התהוות, של היעדר קביעות, של סטזיס.

הטענה להיברידיות היא טענה מוזרה לכאורה ביחס למחסום, שהרי הוא מופת לבינריות הקולוניאליסטית הקלסית: שליט מול נשלט, בעל הכוח מול נטול הכוח, זר מול מקומי, אזרחי מול צבאי.

ואולם, מבט מעמיק וסבלני יגלה תמונה מורכבת יותר. יתברר ששני הצדדים, שהם שני גושים לאומיים, משתקפים זה בזה וכרוכים זה בזה הרבה יותר משנדמה. ההיברידיות מתמצה ביחסים המורכבים שבין קביעות ונזילות במחסום – פיזית וחברתית. וליתר דיוק: בחשיפה של מידת

הנזילות שיש בו מול התבנית הקבועה, הסטטית, המובנת מאליה כביכול, של יחסי שליט ונשלט, שיש לה ביטוי פיזי מובהק. הקביעות והנזילות מהווים את מה שאכנה "המוקד ההיברידי" של המחסום, הצומת שמנה נובעת מערכת היחסים המסועפת המתגלה בו.

לא איכנס לדיון הסבוך על מושג ההיברידיות ואומר רק כי בעיני ניתן לעשות בו שימוש בלא להתעלם מהמשך קיומו של הדיכוי.

קשה מאוד לתאר מחסום. הוא חמקמק מעצם היותו מקום מעבר. הארעיות היא בשר מבשרו. מודולרי, גמיש, ניתן להתאמה לצרכים הצבאיים-מבצעיים המשתנים, מבהיר לפלסטינים בשרירותיותו עד כמה ארעיים חיים.

מבחינת המבנה והפונקציה עשויים כל המחסומים הצבאיים באופן דומה. המבנה הבסיסי שלהם הוא לינארי בעיקרו, משרטט את מהלך המעבר ממקום אחד לאחר – בני אדם במסלול אחד, כלי רכב ועגלות באחר. הקו הזה כולל כמה תחנות קבועות של בדיקה ועצירה. המסלול מנותב בעזרת "מעקות" בטון, חלקו מקורה לעתים.

את הלינאריות שובר לעתים קרובות קו רוחב, זה של עמדות ה'בידוק', שהם היום שורה של תאים מאולתרים מבוצרי בטון בצורת חית, שבתוכם עומדת בודקת, הבוחנת את תעודתו של העובר בהתאם לקריטריונים מסוימים, משתנים, ומאשרת לו את המעבר או שוללת אותו ממנו. התהליך המתואר כאן אינו פיזי בלבד אלא הוא גם פסיכולוגי – התקרבות הדרגתית עד לרגע הגאולה.

החומרים מהם עשוי המחסום מסיביים – הרבה בטון ופלדה – אבל האלמנטים ניידים. מעת לעת מגיע טרקטור אזרחי בשירות צה"ל ומניע את קוביות הבטון העצומות, את הסככות, את מבני הפלדה.

ולעומת המסיביות מצויים האמורפיות של בוץ, שלוליות, אבק, לכלוך, ערימות עפר, תיל, סככות פח. פה ושם יש גרפיטי בעברית ובערבית, זרקורים, רמקולים, דגל ישראל חדש או בלוי ומזוהם מן האבק והרוח והגשם, דגל היחידה המתחלף.

בהמשך רצף המחסום נמצאים הרוכלים. מוכרים בדוכנים מאולתרים מקרשים, פחים ודיקטים, חלקם ניידים וחלקם קבועים, מיצים ופלאפל ופירות עונה וסדקית, וגם בגדים וחפצי נוי ובעלי-חיים במחסומים הגדולים. עד שמסלקים אותם ממקומם והם חוזרים בדרך כלל, מגיחים מאיזה מקום אחר ולאט לאט משתקמים שם עד לגירוש הבא. והסבלים ונהגי טרנזיטים ומוניות. מקום בתנועה.

למחסום, לכל מחסום, אין גבולות ברורים. הוא דיפוזי ודינמי, מתחבר לסביבתו חיבורים משתנים במיקומם ובאופיים. גבולותיו הם קצה טור המכוניות הממתנות למעבר שיכול להימשך מאות מטרים, או קצות השווקים הנמשכים ממנו. גם גבולות הרוחב שלו בדרך כלל אינם ברורים. מבנהו הגמיש, המשתנה של המחסום נובע מן הצרכים המשתנים, פרי החלטות מדיניות או מבצעות. הוא יכול להיסגר כליל ולהיפתח בעוצמות זרימה שונות. הוא מתיר בה במידה שהוא אוסר (לא ייתכן איסור בלי התרה) ולעולם ממחיש את עצם השליטה. הוא יכול להיות מקום של השפלה, של נקמה, של התאכזרות סדיסטית, של גיוס משתפי פעולה, אבל גם של חתרנות ולעג, של לימוד האויב, של הכשרת מתאבדים.

ראשית עולה ממחסום קלנדיה, כשמגיעים אליו, המהומה. משאיות צופרות, מוניות, אמבולנסים מייללים, כלי רכב צבאיים שועטים, פקקים, מחסומי בטון, נחילי הולכי רגל ורוכלים, התור

במחסום עצמו. זהו דיסוננס ראשון במקום שבו הסדר והמשמעת הם לב העניין. מהומה, ותזזית. כולם נעים כל הזמן.

מחסום קלנדיה נמשך מצדו הצפוני ובעיקר מצדו הדרומי לאורך הכביש ושוליו, יוצר מעין סטריפ, רצועה מסחרית. כמו באמריקה. העובדה שהמודל האמריקאי הזה, אשר אוזרח גם בישראל, נוכח בצורה כלשהי כאן, בסביבת המחסום, מאלפת. שני הקשרים נדמים חשובים כאן: האחד הוא מידת הספריות (frontier), ה"בין לבין" של הסטריפ ככזה. האחר הוא הביטוי הבולט של זיקה כלכלית וגם תרבותית לסביבה הרחבה היהודית הממוערבת.

לא ארחיב – כאן בלבד, ובהנחה שדברים ברורים לכל מי שענינו בראשו, גם אם לא בפרטיהם שיש לשוב ולנסחם עוד ועוד – בתיאור ההיררכיה הנוקשה המתקיימת במחסום. ביסודו של דבר עומד כאן החייל הכובש המדכא, המצויד, המאיים, מול הנכבש האזרחי חסר הכוח, המדוכא. מבנה המחסום כפי שתואר קודם מבהיר את היחסים האלה. במחסום שלטים השרירות, שכרון הכוח, קהות החושים, האכזריות, ההשפלה, האלימות, ולצדם – הציות, העלבון, הכעס, השנאה. המילון הקולוניאלי המרשים שניסח אלבר ממי – תסמונת נרון, הפיתוי הפשיסטי, העצלות, הרשעות, הכחשת ההומניות, הדיבור בלשון רבים – מתגלם כאן יום ויום ושעה ושעה.

אך זו בשום פנים ואופן אינה התמונה המלאה. מבט עומק על המחסום יחשוף מידה של התנגדות, התנגדות שרדנית בדרך כלל אך מתריסה; מקום של כוח פלסטיני ומקום של חולשה ישראלית. הפלסטינים מפגינים את כוחם מול נוקשות המחסום ואלימותו ראשית בעצם נוכחותם – פסיבית לכאורה, פציפיסטית בעיקרה למעשה, מאופקת ואזרחית, ובעמידתם מול המחסום המאיים והמשפיל, שמציב גם קשים פיזיים עצומים (קור החורף העז במיוחד בקלנדיה, הגשמים, חום הקיץ, בוץ, שלוליות, אבק, ההליכה ברגל ועוד). במקום שבא להוליד פחד וויתור הם אינם מוותרים.

הם עוברים בדרכי עקיפין, מתחמקים במחסום או סתם מתעקשים לנסות. חלקם נתפסים, תעודותיהם מוחרמות והם נענשים לעתים במעצר של שעות במחסום עצמו, אך הם שבים ועוברים.

המחסום נותן ביטוי גם לדרכי התנגדות אחרות: ההתנגדות המזוינת (מטען הנפץ שהתפוצץ בקרבנו בקיץ 2004), והאלימה (רגימה באבנים של משאית האשפה של עירית ירושלים שנקלעה למחנה סמוך מאוד למחסום). לקטגוריה זו שייכים לכאורה גם הילדים זורקי האבנים, שהתקריות שלהם עם הצבא באות בגלים, בדרך כלל בעקבות פעולה של הצד הישראלי – חיסולו של אחמד יאסין, הריגת תושב המחנה ערפאת איברהים יעקוב שישב לתומו ושתה קפה, וגם בניית החומה המקיפה את המחנה מדרום-מערב בשלביה השונים. תגובת הצבא בדרך כלל אלימה מאוד: ירי גז, כדורי גומי ואש חיה. חמישה ילדים מן המחנה נהרגו בידי חיילים. אבל הילדים האלה לא פוחדים כלל. הם מתגרים בחיילים, הם מתקרבים לעתים עד למרחק של מטרים ספורים מהם, הם קוראים לעברם בהתרסה חקיינית (mimicry), בעברית: "בוא, גבר!".

חקיינית – במובן שבאבא מייחס למילה, ובכך מתנגדת – היא גם נוכחותם במחנה הפליטים הסמוך למחסום של אנשי תנזים, לבושים מדי צה"ל תקינים למהדרין ומצוידים כדבעי, שרק מסכה שחורה על פניהם מסגירה את זהותם האמיתית.

וישנם הילדים האחרים, רוכלי המסטיקים והסדקית והמתגודדים סתם, שעוברים במחסום הלוח ושוב, שמתרוצצים לחיילים בין הרגלים, שמחקים גם הם את החיילים מול פרצופם, שמסלקים אותם והם צצים מחדש שוב ושוב.

התנגדות היא גם המבט המלגלג שנותנת קבוצה של פועלים מותשים בדרכם הביתה בשורת חיילים עמוסי ציוד, מסורבלים, השבים בלי שלל מציד האדם במחצבה ליד המחסום והם מהדסים, מגוחכים, כמו ברווזים. מבטם עכשיו אזרחי ומשוחרר.

והתנגדות היא גם תשלום השוחד לחיילים – כרטיס טלפון, גראס, או סיגריות – כדי לעבור למרות האיסור.

ומתנגדים הם גם הרוכלים, שמסולקים וצצים שוב ושוב מחדש, מאלתרים אופנות, מציעים פירות עונה באלדי (או לא) וכוס משקה לעוברים.

ולא פחות מהם נהגי הטרנזיטים, שהתארגנו באופן פרטיזני, והם חלק מאותה מערכת אלטרנטיבית שבאה להסדיר את מהומת המחסום, לאפשר התנהלות מסודרת איכשהו במקום שכולו שיבוש של הנורמליות (רימה חממי מתארת באופן מרתק את התפתחותה של מערכת כזו במחסום סורדה מצפון לרמאללה).

ההתנגדות (באינתיפאדה זו על כל פנים), מלבד זו האלימה, אינה מאורגנת. היא נמדדת בפרטים המצטברים. ואלה מצטרפים אחד לאחד לערעור על חדות ההבחנה בין הצדדים. אפשר להיזכר כאן בהבחנתו של מישל דה סרטו בין האסטרטגיה, שהיא דרכו של בעל הכוח שהוא גם בעל מקום ופרספקטיבה משלו (מגדל השמירה, למשל, או כוונת הרובה), ובין הטקטיקה שהיא "אמנותו של החלש", המוגבל למקום ולרגע נתונים.

יש עוד ממד של שיבוש הבינריות החותכת: חתך העוברים בקלנדיה רחב מאוד. החייל במחסום, שלפניו עוברים פרופסור כסוף שיער מביר זית או רופא עם תיקו מקלנדיה או סטודנטית מאל קוץ בגיינס שמישירה אליו מבט, והוא – מחמת גילו או מעמדו למשל – חש מידה של נחיתות מולם, נדרש למאמץ גדול כדי לשוב ולצרף אותם למסה הגדולה, האפורה של "הפלסטינים". הזהויות המעמדיות השונות מפרקות את המונולטיטיות הפלסטיניות ומייצרות קווי זיקה להוויה הישראלית המוכרת לו במורכבותה.

החייל, יש לזכור עוד, אינו מפעיל כוח בלבד אלא גם מתבצר. קירות הבטון, הגדרות, השערים, כולאים גם אותו. ציודו המשוכלל מסורבל ומגביל. שמונה שעות המשמרת שלו מרטיבות גם אותו עד לשד עצמותיו ביום חורף ומצחינות אותו עד ללא נשוא בימי קיץ, כפי שמעידים נתיניו, עוברי המחסום שעוצרים לכן את נשימתם בקרבתו. החייל רואה מולו את דמותו-הוא בשני המובנים בעת ובעונה אחת: כבן גילו, מעמדו, מוצאו, משפחתו מצד אחד, וכמושא יחסו המדכא מצד אחר. הדרך היחידה ליישב את הסתירה היא בהכחשה והקשחה. בהקהייה עמוקה של רגשותיו ובהכחשת זיקתו. אבל כדרכן של הכחשות, זו ממשיכה לרבוץ לה בעומק.

כך אומר קליבן, בסערה של שקספיר¹:

שפה

לימדתם אותי, וזה שכרי,

לדעת לקלל. תאכל אתכם
המגפה האדומה על כי
לימדתם אותי את השפה
אשר לכם!

זוהי תחילת המאה השבע-עשרה, המחשבה הפוסט-קולוניאלית צריכה להמתין עוד מעט שזו הקולוניאלית תצמח ותשגשג, אבל יש בדבריו של קליבן – בניכוי הנימות האירוצנטריות כמובן – ניסוח של כוחו של המדוכא, כוח שבסיסו, בין היתר, באימוץ דרכיו של המדכא בדרך המחלישה את כוחו, ובזיקה הבלתי נמנעת המתקיימת ביניהם אשר שום הכחשה לא תוכל לה. כוחו של פרוספרו, בל נשכח, מקורו בידע של קליבן.

[2004; גירסה אנגלית פורסמה תחת הכותרת "Caliban in Qalandya" ב- *City of Colission, Jerusalem*
(and the Principles of Conflict Urbanism, Birkhauser 2006. Trans. Rachel Lea Jones

¹ תירגם אבי עוז